

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

КИРИЧЕНКО Юлія Тарасівна

УДК 930:39(477)”18/20”

**КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОГЕНЕЗУ ТА НАЦІОГЕНЕЗУ В
ЕТНОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

Спеціальність 07.00.05 – етнологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка МОН України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Капелюшний Валерій Петрович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри етнології та краєзнавства.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Залізняк Леонід Львович,
Інститут археології НАН України,
завідувач відділу археології кам'яної доби;

кандидат історичних наук
Фігурний Юрій Степанович,
Науково-дослідний інститут
українознавства МОН України,
завідувач відділу української етнології.

Захист відбудеться 26 червня 2017 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.01 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 349.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, чит. зала № 12.

Автореферат розісланий 21 травня 2017 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

А. Л. Пількевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В історичній науці проблема походження та етапів етнічного розвитку окремих народів належить до таких, що привертають значну увагу науковців та широких кіл громадськості. Навколо тематики етно- та націогенезу традиційно точаться гострі дискусії, у цій сфері виникають сміливі гіпотези та ідеї, частина яких утверджується згодом на основі ретельного підбору аргументів, а інші йдуть у небуття або перетворюються на псевдонаукові вчення. Величезний вплив на розробку даної проблематики чинять суспільно-політичні явища та процеси, різноманітні ідеологічні чинники. З огляду на це, становлення етногенетичних знань можна визнати одним із найбільш цікавих об'єктів історіографічного вивчення.

Проблема походження українців та етнічної основи, на якій формувалася модерна українська нація, викликала неабиякий інтерес в інтелектуальному середовищі ще в епоху пізнього середньовіччя та раннього нового часу. Неупередженому науковому дослідженню даної проблеми суттєво перешкоджав тривалий бездержавний етап існування українського народу, а також спроби використання етногенетичних питань для досягнення політичних та ідеологічних цілей. Попри це, можна говорити про наявність фундаментальної наукової традиції вивчення етногенезу українського народу та формування української нації, яка спирається на ґрунтовний аналіз широкого кола історичних джерел.

Наявність певної сталої традиції етногенетичних досліджень не заперечує того факту, що численні аспекти даної проблематики залишаються предметом гострих дискусій. На сьогоднішній день існує широке розмаїття концепцій, теорій та підходів до вивчення етногенезу українців та формування модерної української нації. Серед них наявні як виважені науково аргументовані версії, так і псевдонаукові ідеї. Водночас, усі вони, так чи інакше, впливають на самоідентифікацію українців, ставлення до власного етнічного коріння, сприйняття сучасних суспільно-політичних процесів, а також загалом на формування громадської думки як в Україні, так і за її межами. З огляду на це, важливим завданням етнологічної науки є вивчення та систематизація гіпотез та концепцій походження українського етносу та нації, виявлення характерних тенденцій становлення наукового знання про етно- та націогенез українців, з'ясування ролі і значення різноманітних наукових та суспільно-політичних чинників впливу на розвиток етногенетичних досліджень.

Певні кроки у напрямку історіографічного вивчення проблеми вже зроблені такими дослідниками як Н. Бондаренко, К. Івангородський, А. Момрик, Н. Юсова тощо. Достатньо докладно розроблені такі проблеми, як історіографія етногенезу східних слов'ян, феномен «давньоруської народності» у дослідженнях радянського часу, етногенетичні концепції середньовічної та ранньомодерної доби тощо.

Водночас, чимало аспектів проблеми залишилися поза увагою науковців. Зокрема, актуальним залишається визначення внеску українських істориків кінця XIX – поч. XX ст. у становлення етногенетичних досліджень. Виважену наукову оцінку слід дати радянській історіографії з даної проблематики. Потребують додаткового вивчення теорії походження українського етносу й нації, які висувалися науковцями української діаспори. Малодослідженою залишається проблема розвитку наукових знань щодо формування модерної української нації та узгодження цих знань із науковими концепціями етногенезу українців. Прискіпливої уваги етнологів вимагає новітній науковий доробок з етногенетичної та націологічної проблематики, який швидко нагромаджується упродовж останніх десятиліть. Зазначене широке коло наукових проблем визначає актуальність даного дослідження.

Не дивлячись на попередні спроби дослідження поставленої нами проблеми, на сьогодні відсутні дисертаційні роботи, в яких би одночасно проводився комплексний історіографічний аналіз проблем етно- та націогенезу українського народу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках наукової тематики історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Українська нація в загальноєвропейському вимірі: історія та сучасність» (державний реєстраційний номер 11БФ046-01) та пов'язана з науковими дослідженнями кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Дисертація виконана за напрямком «Історія етнологічної науки» спеціальності 07.00.05 – етнологія.

Метою дослідження є розкриття змісту та основних тенденцій розвитку наукових знань щодо етногенезу українців та формування модерної української нації в етнологічному доробку науковців другої половини XIX – початку XXI ст.

Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання наступних дослідницьких завдань:

- здійснити аналіз джерел та історіографічних праць, присвячених тематиці дослідження;
- з'ясувати внесок українських істориків другої половини XIX – початку XX ст. у вивчення проблеми походження українського народу;
- виявити основні підходи та концепції радянської історіографії щодо етногенетичного розвитку українського народу;
- визначити тенденції розвитку знань щодо етно- та націогенезу українців у доробку дослідників української діаспори;
- охарактеризувати сучасний стан дослідження проблеми походження українського етносу та нації;
- окреслити на основі наявних праць недостатньо вивчені аспекти проблеми, визначити напрями майбутніх дослідницьких пошуків.

Об'єктом дослідження є історико-етнологічні праці, присвячені проблемам українського етно- та націогенезу.

Предметом дослідження є наукові концепції та погляди українських і зарубіжних науковців на проблему зародження й розвитку українського етносу та формування української нації.

Методологія дослідження. Дисертація виконана на загальнонаукових принципах історизму, ціннісного підходу та системності. Відповідно до принципу історизму простежується формування ідей, пов'язаних з концепціями українського етно- та націогенезу, їх зміну чи модифікацію, починаючи з середини ХІХ ст. і до сьогодення. Крім загальнонаукових, застосовано низку спеціальних (історичних та міждисциплінарних) методів наукового пізнання, а саме: метод історіографічного аналізу та синтезу, компаративний, конкретно-історичний, типологічний, синхронний, проблемно-хронологічний, а також метод класифікації джерел, біографічний та ін.

Перелічена сукупність методів дозволила ґрунтовно проаналізувати процес формування концепцій українського етно- та націогенезу з середини ХІХ ст. і до сьогодення з урахуванням низки факторів, що на нього впливали, включаючи чинники суспільно-політичного та ідеологічного характеру. Використання загальнонаукових та спеціальних методів дослідження дало можливість розширити коло оцінок історичних та історіографічних фактів, що стосуються зазначеної проблеми.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від середини ХІХ ст. до 2016 року. Нижня хронологічна межа обумовлена появою перших науково обґрунтованих концепцій етногенезу українського народу, які базувалися на залученні широкого кола опублікованих і неопублікованих історичних та археологічних джерел. Верхня хронологічна межа знаменує сучасний стан дослідження проблеми походження українського народу та формування модерної української нації.

Географічні межі дослідження визначені його об'єктом та предметом й розглядаються у двох вимірах. Згідно першого з них, територіальні межі дослідження окреслені етнічними межами українського народу, а особливо тими регіонами, де відбувалися визначальні процеси етногенезу українців й творення української нації. Враховуючи історіографічний характер дослідження, зокрема, той факт, що вивченням етногенетичної проблематики займалися українські та зарубіжні науковці, дисертація охоплює ті країни та регіони, де були написані та опубліковані відповідні історіографічні джерела.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації *вперше*:

- за проблемно-хронологічним принципом комплексно узагальнюється історіографія концепції українського етногенезу та націогенезу в етнологічній науці другої половини ХІХ – початку ХХІ ст.;
- окреслено основні історіографічні періоди дослідження теми, обґрунтовано класифікацію джерельного комплексу;
- визначено й проаналізовано основні тенденції розвитку історичних

знань про концепції українського етногенезу та націогенезу в етнологічній науці у визначений хронологічний період;

- виявлено та спростовано ряд фактологічних і аналітичних розбіжностей, що стосуються дослідження багатьох аспектів порушеної проблеми;
- визначено низку історичних та історіографічних аспектів проблеми, які потребують подальшої наукової розробки;

удосконалено:

- висновки попередників про перебіг формування концепцій українського етногенезу та націогенезу в етнологічній науці другої половини XIX – початку XXI ст. з урахуванням факторів суспільно-політичного характеру, які впливали на цей процес;
- підходи дослідників щодо критичного аналізу сучасних тенденцій висвітлення концепцій українського етногенезу, враховуючи новітні досягнення зарубіжних вчених з поставленої проблеми;

отримали подальший розвиток:

- питання вивчення методологічної складової формування концепцій українського етногенезу та націогенезу в етнологічній науці другої половини XIX – початку XXI ст.;
- підходи щодо висвітлення в історіографії проблеми формування українців як окремої етнонаціональної спільноти.

Отже, наукова новизна дисертації зумовлена сукупністю і масштабністю поставлених завдань. На сьогодні відсутні цілісні наукові праці, в яких аналіз концепцій українського етногенезу та націогенезу в етнологічній науці проводився у визначених хронологічних рамках з урахуванням усіх наявних джерел.

Аналіз великого масиву літератури, присвяченої концепціям українського етногенезу та націогенезу в етнологічній науці другої половини XIX – початку XXI ст. передбачає різні підходи до групування історіографічних джерел, що повинно сприяти всебічному аналізу поставленої нами проблеми. Одним з напрямів вивчення поставленої проблеми є висвітлення відповідного наукового доробку провідних вчених, праці яких вирішальним чином вплинули на формування концепцій українського етно- та націогенезу (М. Максимовича, М. Костомарова, В. Антоновича, І. Франка, М. Грушевського та ін.).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки, основні положення і матеріали дослідження можуть бути використані в процесі викладання історії України, історії української етнології, українознавства у вищих та середніх навчальних закладах, у культурно-освітній роботі, а також для написання узагальнюючих і спеціальних праць з історії української історичної думки. Отримані результати дослідження дають можливість зробити критичний аналіз великого масиву літератури з проблеми етно- та націогенезу, виявити «білі плями», узагальнити та систематизувати наукові висновки щодо походження українського народу разом з визначенням перспектив для подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на кафедрі етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доповідалися на міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема: XII Міжнародній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2014: Історія» (Київ, 2014); XIII міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2015: Історія» (Київ, 2015); VIII міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні науки історичного факультету – 2015» (Київ, 2015); IX міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні науки історичного факультету» (до 150-річчя з дня народження М.С. Грушевського) (Київ, 2016).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковані у 10-ти наукових працях – 6-х наукових статтях у фахових виданнях (в тому числі 1-му закордонному виданні) та 4-х публікаціях апробаційного характеру.

Особистий внесок здобувача. Дослідження здійснено самостійно, всі його положення та висновки обґрунтовані на основі власних досліджень дисертанта.

Структура дисертаційної роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, чотирьох розділів (дев'яти підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (836 позицій). Загальний обсяг дисертації – 280 сторінок, де основного тексту – 200 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Перший розділ «Джерельна база та історіографія дослідження» складається із двох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *«Стан наукової розробки проблеми»* аналізуються наявні спроби історіографічного аналізу літератури, що торкається питання етно- та націогенезу українців. На особливу увагу тут заслуговує дослідження М. Грушевського під назвою «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії Східного Словянства», що вийшла в 1904 р.¹ Вчений виступав проти «вписування» української історії в загальноросійську, стверджуючи, що український народ з'явився не в XIV – XVI ст., як на цьому наполягали російські історики, а раніше.

Досить передбачуваними та одноманітними були історіографічні дослідження проблем етногенезу радянських науковців, що зводилися переважно до звеличення наукових здобутків вчених Радянського Союзу разом з критикою наукових теорій, так званих, «буржуазних націоналістів». Першими суто історіографічними дослідженнями проблем етногенезу східних слов'ян

¹ Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії Східного Словянства / М. Грушевський // Статті по славяноведенью. – Вип. I. – СПб., 1904. – С. 298–304.

стали праці М. Брайчевського¹. Водночас історіографія проблеми етногенезу українців радянськими вченими розглядалася лише побіжно. Окремі сплески історіографічних досліджень проблем етногенезу українського народу в радянській науці, зокрема в працях 70-х рр. ХХ ст., пояснюються замовленням партійно-державного керівництва, суть якого зводилося до посилення боротьби з «українським буржуазним націоналізмом»².

Представниками ворожого табору для радянських науковців були вчені української діаспори, які на той час розробили низку концепцій етно- та націогенезу українців, що були побудовані на теоретичних розробках М. Грушевського³ та кардинальним чином суперечили радянській концепції давньоруської народності як «спільної колиски» трьох братніх народів – російського, українського та білоруського⁴.

Із середини 1990-х рр. починають виходити праці сучасного найбільш відомого українського вченого в царині дослідження етногенезу українського народу – Л. Залізняка, дослідження якого містять досить ґрунтовну історіографічну складову⁵. Історіографічний аспект етногенезу українців неодноразово піднімав у своїх дослідженнях В. Баран⁶. Окремий підхід до

¹ Брайчевський М.Ю. Походження Русі / М.Ю. Брайчевський. – К.: Наукова думка, 1968. – 224 с. та ін.

² Королюк В.Д. К исследованию в области этногенеза славян и восточных романцев / В.Д. Королюк // Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев: Методология и историография / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики (Отв. ред: В.Д. Королюк). – М.: Наука, 1976. – С. 6– 29; Котляр М.Ф. Историчне минуле українського народу і зарубіжні фальсифікатори / М.Ф. Котляр. – К.: Політвидав України, 1974. – 80 с. та ін.

³ Щербаківський В. Концепція М.С. Грушевського про походження українського народу в світлі палеоетнології / В. Щербаківський // Праці Українського історично-філологічного товариства. – Прага, 1940. – Т. 3. – С. 27–40; Домбровський О. Антинорманська теорія з перспективи ранньої історії України М. Грушевського / О. Домбровський // Український історик. – 1966. – Вип. 1–2 (9–10). – С. 52–61; Корчмарик Б. Концепція М. Грушевського та «органічна цілісність» / Б. Корчмарик // Визвольний шлях. – 1977. – № 6. – С. 746–763 та ін.

⁴ Курінний П. Советські концепції походження великоруської народності та «руської» нації / П. Курінний // Наукові записки Українського вільного університету. – Ч. 7. – Мюнхен: УВУ, 1963. – С. 174–199; Чубатий М. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй / М. Чубатий // Записки НТШ. – Т. 178. – Нью-Йорк; Париж, 1964. – С. 126–131 та ін.

⁵ Залізняк Л. Походження українського народу / Л. Залізняк. – К.: Бібліотека українця, 1996. – 80 с.; його ж. Від склавинів до української нації / Л. Залізняк. – К.: Бібліотека українця, 1997. – 254 с. та ін.

⁶ Баран В.Д. Походження українського народу / В.Д. Баран, Я.В. Баран. – К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, 2002. – 406 с. та ін.

історіографічних узагальнень можна простежити у працях Н. Юсової, яка у низці своїх праць досліджує проблему формування концепції давньоруської народності в радянській історіографії¹. Не можна обійти увагою історіографічний аспект досліджень Ю. Фігурного², який присвятив низку праць проблемі етногенезу українського народу. Важливе значення для нашої роботи мають історіографічні дослідження, що вийшли останнім часом. У даному контексті варто виділити статті К. Івангородського³, в яких розглядаються новітні підходи вчених до проблеми етногенезу українського народу на пострадянському просторі.

В останні роки захищено ряд дисертаційних досліджень, які торкаються проблеми етно- та націогенезу українського народу та у відповідних розділах містять історіографічні узагальнення. Особливо цікаві в контексті нашого дослідження праці, присвячені окремим особистостям, які розробляли концепції етногенезу українського народу. Okремо виділено історіографічні дисертаційні дослідження А. Момрика⁴ та О. Шакурової⁵, які торкаються дослідження поставленої нами проблеми.

У **підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження»** подається характеристика працям, присвяченим проблемам етно- та націогенезу українців, починаючи з другої половини ХІХ ст. і до сьогодення. Дисертант аналізує перебіг формування окремих напрямів та історіографічних шкіл, що відрізнялися своїм баченням проблем походження українського народу. Водночас подається огляд особливостей становлення різних підходів в питанні дослідження поставленої нами проблеми, включаючи чинники суспільно-політичного та особистісного характеру, а також взаємозв'язок і спадкоємність традицій дослідження проблем зародження українського етносу та становлення

¹ Юсова Н. «Давньоруська народність»: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.): Монографія. 2-е вид., перероб. і доп. / Н. Юсова. – К.: ВД «Стилос», 2006. – 620 с. та ін.

² Фігурний Ю.С. Український етнос у просторі й часі: українознавчі дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні / Ю.С. Фігурний. – К., ННДІУ. – 2009. – 520 с. та ін.

³ Івангородський К. Концептуальне переосмислення етнічної історії східних слов'ян у пострадянських історіографіях / К. Івангородський // Історіографічні дослідження в Україні. – 2014. – Вип. 24. – С. 6– 22.

⁴ Момрик А.П. Формування концепцій етногенезу українського народу (історіографія проблеми): дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / Момрик Анатолій Петрович; НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. – К., 2005. – 224 арк.

⁵ Шакурова О.В. Походження українського народу в історіографічному дискурсі кінця ХІХ – початку ХХІ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Шакурова Ольга Владиславівна; Держ. ВНЗ «Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2016. – 218 арк.

української нації.

Автором розглядаються основні підходи до зазначеної проблеми М. Костомарова, М. Грушевського, В. Антоновича, І. Франка та ін., а також подається характеристика праць радянських вчених, діаспорних дослідників та сучасних українських та іноземних науковців.

Дисертант окремо виділяє праці українських інтелектуалів з проблем нації та націотворення, що мають науковий характер (В. Старосольський¹, О. Бочковський², М. Прокоп³ та ін.), а також ті, що мають ідеологічне спрямування (В. Липинський⁴, Д. Донцов⁵, Ю. Бойко⁶ та ін.).

Оскільки в Радянському Союзі ця проблема була табуована, праці, присвячені націогенезу та націоналізму в цілому та відносно українських реалій, виходили переважно за кордоном. Зазначену проблему більш охоче досліджували зарубіжні та діаспорні вчені, зокрема Е. Сміт⁷, Е. Геллнер⁸, Дж. Армстронг⁹, Б. Андерсон¹⁰, Р. Шпорлюк, С. Єсельчик¹¹, та ін. Праці на цю

¹ Старосольський В.Й. Теорія нації / В.Й. Старосольський; авт. передм. І. Кресіна. – Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Т. Шевченка. – К. : Вища школа, 1998. – 153 с.

² Бочковський О.І. Вступ до націології / О.І. Бочковський. – Мюнхен: УТГІ, 1991– 1992. – 338 с.

³ Прокоп М. Напередодні незалежної України: спостереження і висновки / М. Прокоп; Наукове товариство імені Шевченка. – Л.: [б.в.]; Нью Йорк, Париж, Сідней, Торонто: [б.в.], 1993. – 646 с.

⁴ Липинський В. Коли і як етнічна група стає нацією і перестає нею бути / В. Липинський // Дзвони. – 1931. – Ч. 3. – С. 14– 22.

⁵ Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Лондон-Торонто: Українська видавнича спілка Ліга Визволення України, 1966. – 363 с.

⁶ Бойко Ю. Основи українського націоналізму / Ю. Бойко. – Б.м.: На чужині, 1951. – 128 с.

⁷ Smith A. Theories of Nationalism / A. Smith. – New York: Holms & Meyer, 1971. – 344 p.

⁸ Геллнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм / Е. Геллнер: Пер. з англ. – К.: Таксон, 2003. – 300 с.

⁹ Armstrong J. Myth and History in the Evolution of Ukrainian Consiteisness / J. Armstrong // Ukraine and Russia in Their Historical Encounter / Ed. by P.J. Potichnyi, M. Raeff, J. Pelenski, G.N. Zekulin. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992. – P. 125– 140.

¹⁰ Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон; пер. В. Морозов. – 2.вид., перероб. – К.: Критика, 2001. – 272 с.

¹¹ Шпорлюк Р. Імперія та нації. З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Р. Шпорлюк; пер. з англ., передм., упоряд. Г. Касьянов. – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.; Єсельчик С. Історія України. Становлення модерної нації / С. Єсельчик; [пер. з англ. А. Цимбал]. – К.: Laurus, 2011. – 374 с.

тематику виходили і після 2000 р. Їх авторами були також як зарубіжні вчені, так і науковці української діаспори¹.

Останнім часом вийшла низка праць іноземних вчених, що торкаються проблеми становлення української нації². Ці дослідження базуються на різних теоретико-методологічних підходах до розуміння нації, а тому дають різне бачення процесу націотворення в Україні.

Другий розділ «Формування українського етносу у висвітленні науковців другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *«Уявлення про походження та етнічний розвиток українського народу в історіографії рубежу ХІХ – ХХ ст.»* зазначається, що в Україні у визначений хронологічний період переважаючим було народницьке трактування історичного процесу.

Представниками народницької історіографії були такі відомі вчені як М. Костомаров, М. Максимович, В. Антонович, М. Грушевський та ін. Їхні погляди багато в чому визначили процес формування основних концепцій походження українського народу та його подальшого розвитку.

В українській історіографії в цей час формується теоретичне підґрунтя наукових теорій походження українського народу, що починають активно обговорюватися в наукових колах в контексті поширення концепції М. Погодіна. У результаті, низка вчених – представників української національної еліти, – намагалися спростувати всю абсурдність цієї теорії, наголошуючи на тому, що вона є бездоказовою.

Так, зокрема, М. Костомаров детально торкнувся проблеми дослідження народностей Київської Русі періоду феодальної роздробленості, серед яких виділив південноруську народність як предка українського народу. Саме ця народність, на думку вченого, принципово відрізнялася від інших п'яти народностей, зокрема великоруської та білоруської.

В. Антонович, у свою чергу, відстоював тезу про безперервність розвитку слов'янського населення Середнього Подніпров'я, з якого в подальшому

¹ Вільсон Е. Українці: несподівана нація / Е. Вілсон; пер. з англ. Н. Гончаренко, О. Гриценко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2004. – 552 с.; Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999 / Пер. з англ. А. Котенко та О. Надтока / Т. Снайдер. – К.: Дух і літера, 2012. – 464 с.; Плохій С. Походження слов'янської нації. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусії / С. Плохій. – К.: Критика, 2015. – 429 с.

² Вульф Е. Європа і народи без історії / Пер. з англ. І. Пошивайка / Е. Вульф. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 538 с.; Anderson B. Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism (2nd ed.) / Benedict. – London; New York: Verso, 1991. – 224 p.; Hobsbawm E.J. Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality (2nd ed.). / E.J. Hobsbawm. – Cambridge; New York; Melbourne: Cambridge University Press, 1992. – 206 p. та ін.

сформувався український етнос. На його думку, український етногенез розпочався в доісторичні часи та тривав до пізнього середньовіччя. Вчений спростував теорію М. Погодіна про міграцію мешканців Середнього Подніпров'я під тиском монголо-татар на північний схід та подальше заселення зазначених земель переселенцями з Карпат поряд з польською колонізацією. Важливість дослідження проблеми походження українців, згідно з В. Антоновичем, була обумовлена потребою ідейно-політичного обґрунтування українського історичного процесу, проблемою виокремлення історії України від російської та польської.

У підрозділі 2.2. *«Історико-етнологічна концепція М. Грушевського та її роль у формуванні наукових уявлень щодо етногенезу українців»* йдеться про те, що вченим було закладено фундамент у розробку ранньосередньовічної концепції етногенезу українського народу. М. Грушевський розробив свою теорію на основі широкої джерельної бази та з урахуванням всіх попередніх наукових досягнень українських вчених.

У цьому підрозділі аналізуються відповідні підрозділи фундаментальної праці М. Грушевського «Історія України-Руси», що стала етапним моментом у розвитку досліджень етногенезу українського народу. Викладена у ній концепція етногенезу українського народу досить швидко стала пануючою в українській історіографії дорадянської доби.

Вчений вперше комплексно дослідив історичний процес формування українського народу в просторі та часі з урахуванням низки факторів, що на нього вплинули. М. Грушевський сформував чітку наукову схему етногенезу українського народу, під яку підвів всі відомі йому джерела історико-етнологічного характеру. Вчений показав послідовність і спадкоємність формування та розвитку українського народу, починаючи з ранньої історії етнографічних українських земель часів антського племінного союзу, через період Київської Русі до Галицько-Волинської держави, що перейшов у Литовсько-Польську добу, на зміну якій прийшов період Речі Посполитої, після якого настала доба козаччини з подальшим національним відродженням ХІХ – початку ХХ століття. М. Грушевський з'ясував не лише особливості формування українців в етнокультурному вимірі, але й позначив головні віхи та ключові моменти формування української нації.

У третьому розділі *«Висвітлення етнічного розвитку українського народу в історіографії радянського періоду та в працях істориків діаспори»* подано матеріал про стан вивчення проблеми походження українського народу радянськими та діаспорними вченими.

У підрозділі 3.1. *«Етногенез та етнічна історія українців у радянській історіографії»* аналізуються праці радянських вчених, які всіляко заперечували окремішність українського народу, так само як і етнічної історії інших східнослов'янських народів та не визнавали пріоритету українців у формуванні Київської держави.

У рамках марксистсько-ленінської методології вчені змушені були дотримуватися партійної лінії в тлумаченні проблеми етногенезу українців, яка

базувалася на твердженні про існування давньоруської народності, що стала колискою трьох братніх народів – росіян, українців та білорусів. Відповідно до цієї пізньосередньовічної теорії, українці, як цілісна етнокультурна спільнота, виникли не раніше XIV – XV ст. після татаро-монгольської навали та внаслідок дезінтеграції Київської Русі. Такий погляд, незважаючи на свою теоретико-методологічну обмеженість та ігнорування багатьох свідчень історії, археології та мовознавства, залишався панівним у радянській історіографії до самого кінця її існування.

Водночас, наприклад, І. Крип'якевич мав сміливість висловлювати думку, що суперечила офіційній радянській історіографії. Основна узагальнююча праця І. Крип'якевича «Історія України», у якій висвітлені етногенетичні погляди ученого, була підготовлена ще наприкінці 1930-х рр., але опублікована лише в останні роки існування СРСР, коли в умовах «перебудови» вже можливо було висловлювати альтернативну точку зору на історичні події¹. Концепція етногенезу українців І. Крип'якевича дуже нагадує аналогічну концепцію М. Грушевського. Історичними предками українського народу дослідник називає антів.

У підрозділі 3.2. *«Проблема виникнення й ранніх етапів історичного розвитку українського народу у зарубіжній україністиці»* узагальнюється вивчення етногенезу українців за межами України. Погляди М. Грушевського, головним чином через його учнів, набули широкої популярності у діаспорі, де вони фактично відігравали роль ідейного підґрунтя боротьби українського народу за незалежність.

Особливу роль у формуванні концептуальних підходів до вивчення етногенезу українського народу відіграв Д. Дорошенко. На його думку, початок етнічної історії українців слід вести з часів, що безпосередньо передували створенню Київської Русі.

Обґрунтуванню тези про антів, як безпосередніх предків українства, присвячена також праця Р. Млиновецького. Загалом, у науковому середовищі діаспори найбільш поширеною була теза про виникнення українського етносу не пізніше епохи раннього середньовіччя.

Водночас висловлювалася й теза про те, що остаточне формування українського народу припало на епоху пізнього середньовіччя й головну роль у цьому процесі відіграло козацтво. Саме з ним пов'язували дослідники остаточне оформлення українського національного характеру.

Нерідко у науково-популярних працях української діаспори спостерігається тенденція до міфологізації походження та ранньої історії українців. Одним із прикладів такого підходу є праця В. Бойковича з промовистою назвою «Колиска культури людства»², автор якої виводить походження шумерської цивілізації з Галичини. За схожими принципами

¹ Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.

² Бойкович В.Р. Колиска культури людства. Нарис / В.Р. Бойкович. – Нью-Йорк: Б.в., 1983. – 143 с.

побудована праця І. Кузича-Березовського¹, згідно з яким українці є одним із найстарших народів у світі, які ведуть свій родовід безпосередньо від оріньякської людини, яка населяла терени України 30 тисяч років тому.

У цілому ж історична наука української діаспори зробила істотний внесок у розвиток наукових уявлень про етногенез українців. Насамперед він проявився у збереженні наукової традиції вивчення походження та ранніх етапів історії українського народу, що сформувалася в межах наукових підходів, започаткованих В. Антоновичем та М. Грушевським.

У **підрозділі 3.3. «Формування української нації у висвітленні істориків діаспори»** розглядаються погляди закордонних українців на проблему українського націогенезу. Період 40-х – 60-х рр. ХХ ст. в історії зарубіжної україністики можна охарактеризувати як переломний. У цей час українська націологія у діаспорі здійснила значний поступ як у теоретичному, так і практичному напрямках.

Діаспорне середовище перебувало у стані рефлексії, намагаючись відшукати відповіді на складні й болючі питання, а саме: чому український повстанський рух зазнав поразки й чому націоналістична ідея не змогла згуртувати навколо себе весь український народ. Майбутнє України діаспорні публіцисти й науковці бачили лише у розбудові міцної держави на принципах націоналізму.

У цей час в українському інтелектуальному середовищі продовжувалися дискусії щодо природи явища нації. Частина дослідників виходила з уявлення про націю як про головний суб'єкт історичного процесу, органічну своєрідність, яка формує світогляд населення, яке цю націю й складає. Водночас у сфері теоретичних розробок намітилася тенденція до надання переваги соціальному, а не біологічному розумінню природи нації. Ця тенденція ввела українську націологію у контекст розвитку конструктивістського та функціоналістського підходів до вивчення нації. Можна стверджувати, що такі українські дослідники як Б. Галайчук² та Л. Ребет³ знаходилися в авангарді світової науки про націю. У практичній площині діаспорні дослідники змогли у загальних рисах спрогнозувати подальший історичний розвиток української нації. Як показують останні історичні події, чимало прогнозів щодо труднощів на шляху боротьби України за незалежність справдилися. Це ще раз підкреслює необхідність подальшого дослідження наукової та науково-публіцистичної спадщини зарубіжних українських дослідників, присвяченої різноманітним аспектам етнонаціональних явищ.

Матеріал **четвертого розділу «Український етно- та націогенез в**

¹ Кузич-Березовський І. Оріяна. Кімерія-Праукраїна / І. Кузич-Березовський. – Детройт: Б. в., 1979. – 378 с.

² Галайчук Б. Нація поневолена, але державна / Б. Галайчук. – Мюнхен: Видавництво «Сучасна Україна», 1953. – 97 с.

³ Ребет Л. Теорія нації / Л. Ребет. – [Б. м. в.], 1955. – 200 с.

сучасних історико-етнологічних дослідженнях» викладено в двох підрозділах.

У підрозділі 4.1. *«Проблема походження українського народу в сучасній історіографії»* наголошується на тому, що справжній сплеск в питанні вивчення етногенезу українського народу простежується зі здобуттям Україною незалежності в 1991 р. У цей період стала можливою незаангажована оцінка поглядів М. Грушевського на проблему етногенезу українського народу.

Проведений історіографічний аналіз свідчить, що в сучасній українській історичній науці проблема походження й ранніх етапів етнічної історії українців активно розробляється. Більшість дослідників поділяє думку про те, що на території сучасної України з найдавніших часів не було повної зміни населення, тому культура українського народу так чи інакше увібрала у себе елементи найвіддаленіших епох.

Водночас дискусійним залишається питання про час відліку історії українського народу. У цьому питанні домінують дві основні теорії. Згідно першої з них, праукраїнська спільність почала формуватися в епоху Великого переселення народів на основі племен антів і склавинів, а в епоху Київської Русі українці постають вже як сформований етнос. Інша точка зору полягає у тому, що український етнос сформувався в результаті розпаду давньоруської народності після XIII ст. Існує також компромісна точка зору, прихильники якої не заперечують існування давньоруської народності, але наголошують, що її носієм був лише елітарний прошарок населення Київської Русі. Загалом, жодна з концепцій на сьогоднішній день не є домінуючою, але помітно, що саме ранньосередньовічна версія походження українців здобуває дедалі більше прихильників серед науковців.

У підрозділі 4.2. *«Сучасні концепції етнонаціонального розвитку українців»* йдеться про те, що зі здобуттям Україною незалежності більшість вітчизняних вчених почали відходити від концепції давньоруської народності та теорії про пізньосередньовічне походження українців. Водночас окремі українські вчені дещо видозмінили свої погляди на зазначену проблему та почали розглядати давньоруську народність через призму культурно-політичної спільності, що виникла в період існування Київської держави. Тому на сьогодні ми можемо говорити про різні спроби адаптації застарілої концепції до новітніх реалій сучасної науки. Але, на нашу думку, всі намагання подати давньоруську народність як реальність, що існувала на рівні носіїв елітарної культури (О. Моця¹), чи через призму її існування як «уявленої спільноти» Б. Андерсона (П. Толочко²), приречені та не мають подальших наукових перспектив, оскільки є атавізмом радянської наукової парадигми.

¹ Моця О. Культура «мовчазної більшості» епохи Київської Русі / О. Моця // Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. пр. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 3. – С. 35–48 та ін.

² Толочко П.П. Древнерусская народность: воображаемая или реальная / П.П. Толочко – СПб., 2005. – 218 с. та ін.

Надбання європейської теоретичної думки в сфері націогенезу та націоналізму поступово почали використовуватися в процесі дослідження націотворчих процесів в Україні. Останнім часом вийшла низка праць іноземних вчених, де вивчається проблема становлення української нації. Ці праці базуються на різних теоретико-методологічних підходах до розуміння нації, а тому дають різне бачення процесу націотворення в Україні.

Питання націогенезу на сьогодні починає активно розроблятися українськими вченими. Цікавий підхід до вказаної проблеми можна, зокрема, простежити у працях І. Кресіної¹, Г. Касьянова², В. Масненка³, В. Смолій⁴, М. Довбищенка⁵, П. Саса⁶ та ін.

У **висновках** сформульовані підсумки дослідження, обґрунтовуються основні положення дисертації.

– Незадовго після формування перших концепцій етногенезу українців почали формуватися перші історіографічні узагальнення даної проблеми, які спочатку носили форму критики представників різних історіографічних шкіл, які відстоювали різні (інколи прямо протилежні) погляди на виникнення українців як етносу та їх трансформацію в націю. На сьогодні переважна більшість досліджень, що торкається поставленої проблеми, в тій чи іншій мірі містить історіографічні узагальнення пов'язані з оглядами основних концепцій етногенезу українців разом з аналізом найбільш відомих дослідників, що працювали у цьому напрямі. Це стосується як статей, так і монографічних досліджень та підручників, посібників історико-етнологічного спрямування, що містять інформацію про етно- та націогенез українців. Ми можемо говорити про ідеологізацію дослідження проблем етно- та націогенезу українців та напередвизначеність наукових пошуків у цій сфері запитами суспільно-політичного характеру. Розробка проблем пов'язаних з етногенезом українців у більш-менш системному вигляді розпочинається з середини ХІХ ст. Перші історіографічні узагальнення поставленої проблеми з'являються дещо пізніше,

¹ Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: етнополітологічний аналіз / І.О. Кресіна. – К.: Вища школа, 1998. – 391 с.

² Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 351 с.

³ Масненко В.В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.) / В.В. Масненко; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – К.; Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с.

⁴ Смолій В.А. Українська державна ідея ХVІІ – ХVІІІ століть: проблеми формування, еволюції, реалізації / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К.: Альтернативи, 1997. – 367 с.

⁵ Довбищенко М.В. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець ХVІ – перша половина ХVІІ ст.) / М.В. Довбищенко. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2008. – 882 с.

⁶ Сас П.М. Витоки українського націотворення / Відп. ред. В.А. Смолій. НАН України. Інститут історії України / П.М. Сас. – К.: Інститут історії України, 2010. – 702 с.

а саме з початку ХХ ст. Саме в цей час починають формуватися підвалини української національної історичної науки, фундамент якої заклав М. Грушевський. В цілому ж історіографічні узагальнення, пов'язані з аналізом вивчення проблеми етно- та націогенезу в етнологічній науці другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. не відповідають потребам сучасної науки, оскільки відсутність комплексного підходу до вирішення поставлених завдань не дозволяє простежити, як відбувалося накопичення знань із цієї проблеми, виявити їх специфіку та вказати на те, які фактори вплинули на цей процес.

– У другій половині ХІХ – на початку ХХ століття відбулося утвердження української національної науки. В результаті цього в українській історіографії у цей час формується теоретичне підґрунтя наукових концепцій етно- та націогенезу українського народу. Відмінності української національної історіографії в зазначеному питанні особливо яскраво помітні в порівнянні з тогочасною російською та польською історіографією. Водночас ми можемо говорити про відсутність спеціальних історіографічних досліджень з поставленої нами проблеми в цей період, хоча історіографічний дискурс був безпосередньо пов'язаний з етногенетичною проблематикою. Ця проблема набуває особливої гостроти в контексті критики українськими істориками погодінської концепції, за якою українці не мали жодного відношення до історії Київської Русі. Водночас у польській історіографії також була помітною тенденція ідеологічно обґрунтувати право поляків на етнічні українські землі. Це пояснюється перш за все тим, що проблема походження українського народу, його національного та державного розвитку завжди розглядалася в контексті суспільно-політичних подій з урахуванням впливів сусідніх країн, до складу яких входили етнічні українські землі. Як наслідок, українські вчені другої половини ХІХ – початку ХХ століття заклали фундамент у розробку ранньосередньовічної концепції етногенезу українського народу.

– Наукову спадщину радянських істориків та етнологів у сфері вивчення етногенезу українців важко оцінити однозначно. Щоб зберегти право на професію, вони, переважно, були змушені перекручувати історичні факти, паплюжити наукове значення доробку М. Грушевського, спотворювати реальну картину етногенетичних процесів, постійно підкреслюючи другорядність українського народу та його здатність до повноцінного розвитку лише разом із росіянами та білорусами під політичним керівництвом Москви. Водночас цілісний аналіз наукових біографій І. Крип'якевича, В. Петрова, М. Брайчевського доводить, що справжні погляди цих та багатьох інших дослідників подекуди докорінно відрізнялися від тих, що були викладені в офіційних публікаціях. Більше того, деякі дослідники, як, наприклад, К. Гуслистий, під шаром ідеологем у завуальованій формі доводили ідею існування української етнонаціональної спільноти як самодостатньої та окремишньої. Враховуючи зазначене вище, можна стверджувати, що українські історики радянської доби відіграли значну роль у збереженні традицій вітчизняної історіографії як одного з чинників націотворення, тому їхній доробок потребує подальшого дослідження. Науковій спадщині цих учених

присвячена низка публікацій сучасних українських авторів, однак поки що не створено цілісного дослідження, у якому б етногенетичні погляди учених радянської України розглядалися як цілісна система.

– Принципово інший підхід простежується у працях вчених української діаспори, які у своїх поглядах не були обмежені суворими догмами радянської науки. Це дозволяло будувати свої дослідження на різних теоретико-методологічних підходах, хоча це в окремих випадках призводило до поширення необґрунтованих міфів про прадавнє походження українців. У середовищі української діаспори з самого початку формування наукової школи та видання науково-популярних книжок закріпилося уявлення про давність українського народу та доволі ранній початок його етнічної історії, окремішньої від інших слов'янських народів. Зазвичай українцями було прийнято називати ранньослов'янські або літописні племена. Ототожнення ранніх слов'ян, які населяли терени сучасної України, безпосередньо з українським етносом стало особливо актуальним після поповнення лав діаспорної науки професійними істориками, які були змушені залишити Батьківщину після поразки Української революції 1917–1921 рр. Водночас варто зауважити й на деякі недоліки досліджень, написаних ученими української діаспори. Зокрема, давалася взнаки обмеженість джерельної бази багатьох досліджень, адже у більшості випадків науковці діаспори ігнорували археологічні джерела, які є надзвичайно важливими для розуміння процесу етногенезу українців. Це пояснювалося як недоступністю багатьох результатів новітніх досліджень радянських археологів, так і дуже невеликою кількістю фахових археологів у діаспорному середовищі. Також можна відзначити заполітизованість багатьох висловлюваних ідей, які висувалися як відповідь на безальтернативну радянську концепцію етногенезу й не завжди підкріплювалися належною аргументацією. Особливо негативну роль відіграли так звані квазінаукові теорії, які до певної міри кидали тінь на всю науку української діаспори. Проте, незважаючи на зазначені недоліки, слід визнати, що саме у середовищі діаспори збереглися концептуальні засади української історичної науки, які згодом дозволили повернутися до вивчення етногенезу українців на новому науковому рівні.

– Лише зі здобуттям Україною незалежності поставлена нами проблема почала комплексно вивчатися з урахуванням різних теоретико-методологічних підходів до вивчення питань етногенезу. Українські вчені, будуючи свої концепції, проводили історіографічний аналіз попередніх праць із цієї проблематики. Незважаючи на це, в сучасній історіографії ми можемо зустріти і прихильників радянської концепції давньоруської народності і виведення українців з трипільців чи більш давніх племен, тим самим формуючи та поширюючи нові міфи про предків українського народу. Що стосується історіографічної складової, то сьогодні ми можемо спостерігати, що різні науковці можуть використовувати одну і ту ж працю для підтвердження різних концепцій етногенезу українців. Тобто, сучасні науковці, посилаючись на праці М. Грушевського, можуть обґрунтовувати як ранньосередньовічну теорію

етногенезу українського народу, так і концепцію давньоруської народності. Це пояснюється тим що й на сьогодні поставлена проблема містить суттєву політичну складову та може використовуватися як ідеологічна зброя у боротьбі з опонентами. Так, наприклад, сучасні російські та білоруські науковці навіть не ставлять під сумнів концепцію давньоруської народності, оскільки вона узгоджується із запитамі суспільно-політичного характеру.

– Незважаючи на тривалий історичний період формування концепцій етно- та націогенезу українського народу та дещо меншим періодом історіографічного узагальнення цієї проблеми, актуальним завданням залишається деполітизація та деідеологізація сучасних етногенетичних досліджень на пострадянському просторі. Нагальною потребою залишається проблема формування єдиного понятійно-категоріального апарату етногенетичних досліджень, створення універсальної теоретико-методологічної основи для вивчення поставленої проблеми. Це дозволить прибрати всі нашарування політико-ідеологічного та суб'єктивного характеру, що сформувався за тривалий період дослідження етногенезу та націогенезу українців, а також визначити перспективи для подальшого неупередженого та комплексного вирішення зазначеної проблеми.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Кириченко Ю. Проблема походження українського народу в сучасній українській історіографії / Ю. Кириченко // Етнічна історія народів Європи. – К., 2013. – Вип. 41. – С. 94–99.
2. Кириченко Ю. Концепції українського етногенезу у зарубіжній україністиці ХХ ст. / Ю. Кириченко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К., 2014. – Вип. 3–4/2014. – С. 119–124.
3. Кириченко Ю. Генеза та перспективи розвитку української нації у повоєнній зарубіжній україністиці / Ю. Кириченко // Етнічна історія народів Європи. – К., 2015. – Вип. 45. – С. 66–71.
4. Кириченко Ю. Концепції етногенезу українського народу в історичних інтерпретаціях / Ю. Кириченко // Гілея: науковий вісник. – К., 2016. – Вип. 107 (№ 4). – С. 125–128.
5. Кириченко Ю. Концепції етногенезу українців в українській історіографії 50-х – 80-х років ХХ століття / Ю. Кириченко // Spheres of culture. Branch of Ukrainian Studies of Maria Cure-Sklodovska University in Lublin. – Vol. XIII. – Lublin, 2016. – P. 392–399.
6. Кириченко Ю. Проблема етногенезу українців в історіографічних дослідженнях радянських вчених / Ю. Кириченко // Етнічна історія народів Європи. – К., 2017. – Вип. 51 – С. 4–9.

Публікації, які додатково відображають результати дисертаційного дослідження:

1. Кириченко Ю. Ранньосередньовічна теорія походження українців у сучасних історико-етнологічних дослідженнях / Ю. Кириченко // Матеріали XII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна – 2014: Історія». – К.: ЛОГОС, 2014. – С. 439–441.
2. Кириченко Ю. До проблем концепції етногенезу українців у зарубіжній україністиці ХХ ст. / Ю. Кириченко // Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки історичного факультету». – К.: ЛОГОС, 2015. – С. 127–131.
3. Кириченко Ю. Перспективи розвитку української нації у повоєнній зарубіжній україністиці / Ю. Кириченко // Матеріали XIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна – 2015: Історія». – К.: ЛОГОС, 2015. – С. 67–70.
4. Кириченко Ю. Етногенез українського народу – концепції, питання та проблеми / Ю. Кириченко // Матеріали IX міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні науки історичного факультету» (до 150-річчя з дня народження М.С. Грушевського). – К., 2016. – С. 388–391.

АНОТАЦІЯ

Кириченко Ю. Т. Концепції українського етногенезу та націогенезу в етнологічній науці другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України. – Київ, 2017.

У дисертації вивчено та узагальнено історіографію проблеми походження українського народу. Автор розглянув основні тенденції накопичення та розвитку історичних знань про дослідження проблем етногенезу та націогенезу представниками різних історіографічних шкіл. У дисертації здійснено систематизацію всіх наявних концепцій, що стосуються становлення українців як етнокультурної спільноти та політичної нації. Проаналізовано вплив факторів суспільно-політичного характеру на дослідження поставленої проблеми, а також виділено ключові питання історіографічного дискурсу, що пов'язані з походженням українців як етносу та їх трансформації в націю.

До історіографічного аналізу залучені основні публікації з проблеми, включаючи дослідження вчених дорадянського періоду, праці радянських, діаспорних та зарубіжних науковців. У дисертації акцент робиться на історіографічному аналізі наукових праць сучасних українських дослідників, опублікованих після проголошення державної незалежності України. Виділено коло проблем, що потребують подальшого вивчення, переосмислення та наукової інтерпретації.

Ключові слова: історіографія, етногенез, націогенез, концепція, теорія, походження українців.

АННОТАЦІЯ

Кириченко Ю. Т. Концепції українського етногенеза і націогенеза в етнологічній науці другої половини ХІХ – початку ХХІ в. – Рукопись.

Дисертація на соискание ученої ступені кандидата історических наук по спеціальності 07.00.05 – етнологія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України. – Київ, 2017.

В дисертації вивчена і обобщена історіографія проблеми походження українського народу. Автор розглянув основні тенденції накоплення і розвитку історических знань об дослідженні проблем етногенеза і націогенеза представителями різних історіографіческих шкіл. В дисертації здійснена систематизація всіх існуючих концепцій, касаючихся становлення українців як етнокультурної общности і політическої нації. Проаналізовано вплив факторів общественно-політического характера на дослідження поставленої проблеми, а також виділені ключеві питання історіографіческого дискурса, зв'язані з походженням українців як етноса і їх трансформації в націю.

К історіографіческому аналізу привлечені основні публікації по проблемі, включаючи дослідження учених досоветського періода, труды советских, диаспорных і зарубежных учених. В дисертації акцент делается на історіографіческому аналізі научних работ современных українських дослідників, опублікованих после провозглашения государственной независимости Украины. Выделено круг проблем, требующих дальнейшего изучения, переосмысления і научной интерпретации.

Ключевые слова: історіографія, етногенез, націогенез, концепція, теорія, походження українців.

SUMMARY

Kyrychenko Y. T. The conceptions of Ukrainian ethnogenesis and nation-building in ethnological science of second half XIX – the beginning of XXI century. – Manuscript.

The thesis for the degree of candidate of historical sciences, specialty 07.00.05 – Ethnology. – Taras Shevchenko National University of Kyiv. – Kyiv, 2017.

The thesis studied and summarized historiography of the origin of the Ukrainian people. Main trends of historical knowledge about research problems of ethnogenesis and nation-building people of different historiographical schools are reviewed. In the thesis was accomplished the systematization of the existing conceptions concerning the formation of the Ukrainian ethno-cultural community and political nation. It was analysed the influence of socio-political factors on research of this problem and highlighted the key issues of historiographical discourse related to origin of Ukrainians as ethnic group and their transformation into the nation.

Separately were singled historiographical trends and schools that have emerged in the study of above mentioned problem. In the second half of the XIX – early XX century there was a strengthening of Ukrainian national science. As a result, in Ukrainian history at that time was formed the theoretical basis of scientific conceptions of ethnogenesis and nation-building of Ukrainian people.

In the process of historiographical analysis were involved major publications on the issue, including researches of Soviet scientists, which strongly denied the distinctiveness of the Ukrainian people, as well as ethnic history of other Eastern Slavic nations. They didn't recognize the Ukrainian priority in the formation of the Kievan state. In Soviet times the official science actually rejected Early Medieval conception of the origin of the Ukrainian people.

Particular attention is paid to studies of Diaspora scholars which preserved the traditions of Ukrainian national science. These works were written in an atmosphere of lack of ideological pressure on the scientists. The Ukrainian historical science of Diaspora has made a significant contribution to the development of scientific understanding of Ukrainian ethnogenesis and nation-building. First of all, it manifested itself in the preservation of traditions of scientific study of the origin and early stages of the history of the Ukrainian people, which was formed within the scientific approaches initiated by M. Hrushevsky. In this historiographical school was widespread the Early Medieval conception of the origin of the Ukrainian people.

The thesis focuses on the historiographical analysis of scientific works of modern Ukrainian researchers, published after the independence of Ukraine. Only from this time the appropriate conditions for comprehensive study of the problem were established. The problems of ethnogenesis and nation-building of Ukrainians were started to investigate under various theoretical and methodological approaches.

The Ukrainian scholars have begun to move away from the conception of Late Medieval conception of Ukrainian origin. However, some Ukrainian scientists have made some changes to their viewpoints on the problem and began to interpret the Ancient Rus nation through the prism of cultural and political community, which has arisen during the period of the Kievan state. So today we can talk about various attempts to adapt old conceptions to new realities of modern science.

Highlight the range of issues that require further study, rethinking and scientific interpretation.

Keywords: historiography, descent, nation-building, conception, theory, Ukrainian origin.